

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Rydenfelt, Henrik; Haapanen, Lauri

Title: Kuka näin on väittänyt? : huomioita viittaamisen etiikasta

Year: 2024

Version: Published version

Copyright: © Kirjoittajat 2024

Rights: CC BY-NC 4.0

Rights url: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Please cite the original version:

Rydenfelt, H., & Haapanen, L. (2024). Kuka näin on väittänyt? : huomioita viittaamisen etiikasta. Media ja viestintä, 47(1), i-iv. <https://doi.org/10.23983/mv.144401>

Pääkirjoitus

Henrik Rydenfelt ja Lauri Haapanen

Kuka näin on väittänyt?

Huomioita viittaamisen etiikasta

Vuodenvaihteessa Harvardin yliopiston presidentti erosi tehtävästään plagiointikohun saattelemana. Samaan aikaan Suomessa käytiin tietokirjojen viittauskäytännöistä vilkasta keskustelua, joka johti *Journalisti*-lehden päätoimittajan eroon. Näissä tapauksissa keskustelu on keskittynyt viittauksissa havaittuihin puutteisiin: kriitikoiden mukaan kaikkia lähteitä ei ollut merkitty lainkaan tai lähdekirjallisuudesta tekstiin otettujen tietojen alkuperää ei ollut tuotu riittävästi esille.

Vähemmälle huomiolle ovat jääneet ongelmalliset tieteellisen kirjoittamisen käytännöt, joissa lähteet mainitaan, mutta epäselväksi silti jää, kuka on tekstissä todetun takana ja missä määrin. Pahimmillaan käsillä on unohtunutta viitettä merkittävämpi eettinen ongelma: toisten tutkijoiden suuhun asetetaan väitteitä, joita he eivät ole esittäneet.

Vuodenvaihteeseen asti *Media & viestintä* -lehden kirjoittajia ohjeistettiin sisällyttämään kirjallisuusviite sulkeisiin virkkeiden ulkopuolelle omalla päättävällä pisteellään varustettuna, mikäli viitteen ala on useiden virkkeiden mittainen. Ohje kuului näin:

Jos viittaus koskee vain edeltävää virkettä, piste ja sulut merkitään seuraavasti: (piste tulee viitteen sisältävien sulkujen perään).

Esimerkki: Oppihistoria on sen tutkimista ja esittämistä, kuinka sen kohdealaksi valittu tutkimus- tai tieteenala on ajan saatossa kehittynyt (Pietilä 1997, 15).

Mikäli viitataan useampaan virkkeeseen, viite merkitään viimeisen virkkeen pisteen jälkeen näin: (viite ja piste tulevat sulkujen sisään.)

Esimerkki: Oppihistoria on sen tutkimista ja esittämistä, kuinka sen kohdealaksi valittu tutkimus- tai tieteenala on ajan saatossa kehittynyt. Lisäksi alkuliite *oppi* täsmentää asiaa: oppihistoria luotaa nimenomaan ajattelun ja tutkimuksen kehitystä. (Pietilä 1997, 15.)

Sama viittauskäytäntö esitellään monissa suomalaisissa tutkimusoppaissa, kuten tutkielmien teossa paljon käytetyssä Hirsjärven, Remeksen ja Sajavaaran teoksessa *Tutki*

ja kirjoita (2010), ja se on laajasti käytössä ihmis- ja yhteiskuntatieteissä. Käytäntö esiintyy myös sittemmin kumotussa suomalaisessa kirjallisuusviitteitä koskevassa vuoden 1992 standardissa SFS 5342 (Linja-aho 2021).

Kansainvälinen tieteellinen julkaiseminen ei käytäntöä tunne¹. Siihen lienee syynsä: maan tapa nimittäin tuottaa erityisesti artikkelien ja tutkielmien kirjallisuutta käsitteleviin osioihin tekstikappaleita, joissa aiempaa tutkimusta referoidaan ylimalkaisesti viitatus kirjallisuuden osuutta tarkemmin erittelemättä – usein vieläpä kirjallisuudesta poimittua senhetkisen kirjoittajan omiin huomioihin läpinäkyvästi yhdistellen. Lopputulosta voi havainnollistaa seuraavasti:

Ensimmäinen virke on viittaukseltaan vielä selkeä sen lopussa olevan lähdeviitteen vuoksi (Tutkijainen 2024). Toisessa virkkeessä tekstin kirjoittaja esittää aiemmasta tutkimuksesta omia huomioitaan, mutta kappaleen loppuun sijoitettujen viitteiden perusteella tässäkin esitetyt väitteet ovat peräisin viitatuista lähteistä. Tässä kolmannessa virkkeessä esitetään näkökohtia, joita osa viitatus tutkimuksesta edustaa – mutta eivät kaikki. Neljännessä virkkeessä kirjoittaja esittää tutkimuskirjallisuudessa olevista eri suuntauksista taas oman huomionsa, jota kirjallisuus ei sellaisenaan sisällä. Viides virke puolestaan käy läpi joidenkin viitattujen tutkimusten sanomaa, minkä jälkeen näitä kaikkia virkkeitä koskevat viitteet esitellään yhtenä rimpsuna. (Forskarsson 2024; Rannsakadóttir 2024; de Scholaire 2024.)

Tekstikappaleen lopussa irrallisena esitetyn viitteen ala kattaa ohjeiden mukaisesti kaikki edeltävät virkkeet edelliseen viitteeseen asti. Nämä virkkeet kuitenkin sisältävät paljon sellaista, mitä yksittäisessä viitatussa lähteessä ei ole väitetty tai esitetty. Missä määrin – sitä lukija ei tiedä eikä aina ehkä kirjoittajakaan.

Media & viestintä -lehden uusi toimitus teki päätöksen luopua käytännöstä kokonaan. Useita virkkeitä ei enää ole mahdollista lähteittää joskus tuonnempana, vaan viitteet on tuotava esiin virke kerrallaan. Käytännön poistuminen selkeyttäneen lehdessä esitettyjä kirjallisuusviitteitä merkittävästi. Muutoksen ei myöskään pitäisi tuottaa kirjoittajille ongelmia. Tieteellisessä kirjoittamisessa ei ylipäätään ole taajaan tarpeen esittää useiden virkkeiden mittaista referaattia, jota senhetkisen kirjoittajan oma ääni ei katkaise.

Joskus yksittäisen tutkimuksen tuloksien esittely toki vaatii virkettä enemmän tilaa. Sopivin sanavalinnoin on viitettä toistamattakin mahdollista tehdä ilmeiseksi, että teksti käsittelee jo viitattua tutkimusta. Mikäli epäselvyydelle jää sijaa, *Media & viestinnän* viittausohjeet mahdollistavat edeltävän viitteen sisällyttämisen napakasti: "(emt.)" eli edellä mainittu teos. Tässä esimerkki:

Forskarsson (2024) esittää tutkimuksessaan kolme keskeistä johtopäätöstä. Ensinnäkin asia on niin, ja toiseksi se on myös näin. Forskarssonin kolmas johtopäätös on, että asia on vieläpä noinkin. Toisistaan poikkeavien näkökulmien runsaus kuitenkin luonnehtii ilmiötä koskevaa aiempaa tutkimusta (emt.).

Useisiin lähteisiin viitatessa ongelma voi syntyä myös yhden sisältörikkaan virkkeen kohdalla. Tästä syystä *Media & viestinnän* päivitetyissä kirjoittajaohjeissa todetaan:

Useisiin teoksiin viittaamista samassa yhteydessä on vältettävä, ellei kaikki samassa yhteydessä todettu ole nimenomaisesti esitetty jokaisessa viitatussa teoksessa.

Ongelmaa voi pyrkiä välttämään merkitsemällä viitejonossa esiintyvien toissijaisten lähteiden eteen vakiintuneen merkinnän ”ks.” eli katso. Useimmiten tätäkään käytäntöä ei tule suosia: myös se jättää epäselväksi, missä määrin ja kohdin merkinnän jälkeen lueteltu kirjallisuus edustaa tekstin sisällön suhteen yhteneviä näkökohtia. Kirjallisuutta ei ole yleensä tarpeen luetella ainoastaan siksi, että aihetta on muuallakin käsitelty. Joskus harvoin viitteen edessä voi olla paikallaan käyttää merkintää ”vrt.” eli vertaa. Tällöin on huolehdittava siitä, että viitattu kirjallisuus esittää selkeästi vastakkaisen näkökulman – esimerkiksi tutkimuksen, jonka tulokset ovat juuri esitetystä poikkeavia. Muuten jää epäselväksi, miten lähteessä todettu eroaa tekstissä sanotusta: kyse voi olla vain sävyerosta tai jopa täysin päinvastaisesta väitteestä.

Useisiin virkkeisiin ja useisiin lähteisiin epämääräisesti viittaamisen lisäksi ongelmia esiintyy myös kansainvälisesti omaksutuissa käytännöissä. Tekstin lähteytyksen sijaan viitteitä käytetään usein pikemminkin antamaan esimerkkejä tietynlaisesta tutkimuksesta:

Aiemmassa tutkimuksessa ilmiötä on tarkasteltu osana yhteiskunnan laajempaa somediafikalisaatiota (de Scholaire 2024) ja talouden alustallisuusmaistumista (Tutkijainen 2024).

Käytäntö on sinänsä hyväksyttävissä. Epäselväksi kuitenkin jää, mainitaanko viite esimerkkinä esitetystä lähestymistavasta vai onko sen sijaan viitattu tutkija itse esittänyt väitteen aiemman tutkimuksen sisältämistä näkökulmista – vai tuodaanko teos pikemminkin esiin käsillä olevan käsitteen esittelevänä lähteenä. Ongelmaa ei synny, jos viitteen esimerkinomaisuus tuodaan esille sisällyttämällä viitteeseen ”esim.”. Jos puolestaan kyse on kirjallisuudessa esitystä aiempaa tutkimusta koskevasta väitteestä, se on sellaisenaan esitettävissä: ”Tutkijaisen (2024) mukaan...”.

Ongelmallisia ovat myös tilanteet, joissa viite keskeiseen käsitteeseen tai teoriaan sisällytetään ylimalkaisesti osaksi rakennetta, jossa esitetään myös muu, esimerkiksi käsillä olevaa tutkimusta koskeva väite. Lopputulokset ovat joskus huvittaviakin tämänkaltaiseen tapaan:

Tässä tutkimuksessa ilmiötä tarkastellaan julkisuuden näkökulmasta (Habermas 1962).

Varsinaiselle väärinkäsitykselle ei jää sijaa: Habermas tuskin on esittänyt mitään väitteitä käsillä olevasta tuoreesta tutkimuksesta jo yli 60 vuotta sitten. Aina viitteen asiayhteys ei kuitenkaan ole näin ilmeinen.

Monien viittauskäytäntöjen ongelmien tarkastelu on jäänyt verrattain vähiin. Huomion viittaamisen etiikan pohdintoissa on pitkälti vienyt plagiointi, jonka keskeisenä tunnusmerkkinä on pidetty melko viatontakin samasanaisuutta jopa silloin, kun viite on asianmukaisesti esitetty. Vaikka ongelma on monesti todellinen, lienee arkinen järjenkäyttö sallittua. Esimerkiksi lähdeteoksen virke ”Yli 30 prosenttia alle 18-vuotiaista käyttää TikTokia päivittäin” tuskin sisältää mitään niin originellia ideaa tai ilmaisua, että se tulisi uudessa tekstissä asettaa lainausmerkkeihin tai vaihtaa lauseen sanajärjestyksestä (”Alle 18-vuotiaista yli 30 prosenttia käyttää päivittäin TikTokia”) –

kunhan viite siis on paikallaan. Silloin kun lähdetekstiä selostetaan suomeksi kääntäen, samanasaisuuden arviointi on kaikkien tulkinnanvaraista. Tällaisissa tilanteissa tarve lainausmerkkien käytölle rajautuukin luontevasti niihin tilanteisiin, joissa alkuperäisen väitteen esitystapa on erityisen osuva tai omaperäinen.

Tieteellisen kirjoittamisen apuna toimiva niin kutsuttu tekoäly poistaneekin samanasaisuuden ongelman. Kielimalleihin perustuvat generatiiviset tekoälysovellukset nimittäin keksivät synonyymeja ansiokkaasti ja muuttavat sanajärjestyksiä sujuvasti. Epämääräisten viitteiden ongelmaa tekoäly ei kuitenkaan ratkaise: nykyisellään kielimallit eivät kykene erottamaan eri lähteiden osuutta esitettyyn asiaan. Tekoälyn hyödyntäminen voikin johtaa entistä merkittävämpiin ongelmiin viittaamisen etiikassa, jos teksti on tuotettu vailla tarkkuutta siitä, kuka niin, näin tai noin on väittänyt.

Kirjallisuus

Hirsjärvi, Sirkka, Pirkko Remes ja Paula Sajavaara. 2010. *Tutki ja kirjoita*. 15.–16. painos. Helsinki: Tammi.

Linja-aho, Vesa. 2001. ”Lähdeviitteet ja pisteen paikka – ajatuksia viittauskäytänteiden kirjosta.” *Signum* 54 (3): 33–36. <https://doi.org/10.25033/sig.112164>

Viite

¹ ”Kansainvälisellä” tarkoitamme tietysti englanninkielistä tutkimusta. Samantapainen viittauskäytäntö nimittäin esiintyy myös jokseenkin samojen tieteenalojen saksankielisessä tieteellisessä julkaisemisessa. Kun tiedetään, että saksa oli tärkeä tieteen kieli Suomessa 1900-luvun puoliväliin saakka, vaikuttaa mahdolliselta, että käytäntö on matkannut Suomeen nimenomaan Saksasta. Kysymyksemme viittauskäytännön taustasta ja historiasta herätti muun muassa Facebookin Kielitiede-ryhmässä informatiivista keskustelua, ja kiitämme lisätiedoista professori Leena Kolehmainen.